

Sociální dynamika mezer blahobytu

Uvedení do transnacionalizace sociologie

GEORG VOBRUBA*

Institut für Soziologie, Universität Leipzig, BRD

The Social Dynamic of Welfare Gaps

Prolegomena to the Transnationalisation of Sociology

Abstract: Until now sociology has conceptualised 'society' within the borders of the nation state. As a consequence of the transnationalisation of the society, sociology is forced to recognise its concepts. The term 'welfare gap' is seen as a key-concept helping to understand transnationalisation. The article starts with a definition of the 'welfare-gap' concept. Then two patterns of policies that are triggered off by the welfare gaps are analysed: exclusion and inclusion of border crossing processes.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 3: 131-144)

1. Úvodem

Sociální změny je nutné vysvětlit pomocí termínů, které vyjadřují rozdíly. Jsou jimi takové termíny, které popisují institucionalizované rozdíly, které sociální aktéři vnímají jako rozdíly; vnímané rozdíly vedou k sociálnímu jednání; sociální jednání mění společnost včetně rozdílů samotných. Paradigmatem takového termínu, který vyjadřuje rozdíly, je pojem „třída“ v Marxově smyslu. „Třída“ popisuje rozdíl (kapitál/práce), vnímání tohoto rozdílu (třídní vědomí) a sociální jednání modifikující společnost a spolu s tím i tento rozdíl (vyvlastnění vykořisťovatelů).

Hlavním důvodem, proč se společnost transnacionalizuje, je migrace, mezinárodní trh práce, zahraniční investice a globální znečišťování životního prostředí. Mezinárodní politická věda se táže, jak mohou být mezinárodní vztahy tímto vývojem ovlivněny. Analyzuje převážně vzorce konfliktů a řešení konfliktů mezi národními státy [cf. Rittberger, Zürn 1991; Müller 1993]. V sociologické perspektivě se lze ptát, jak vývoj vztahů mezi státy ovlivňuje životní podmínky uvnitř států tím, že vytváří přímé vztahy mezi občanými různých států.

Současná sociologie není připravena pochopit význam tohoto fenoménu. Až do této chvíle sociologie konceptualizovala svůj předmět, tj. společnost, převážně jako národní stát. Její pole výzkumu bylo dosud limitováno státními hranicemi [Vobruba 1993, 1994a; de Swaan 1994; Guehenno 1993]. Státní hranice jsou nevyslovenými podmínkami konstrukce důležitých sociologických termínů.

Natěsnání problémů do státních hranic vede v sociologii k zamlčeným předpokladům o sociální stabilitě ve společnosti. Pokud bude sociologie předpokládat, že hlavní oblasti sociologického výzkumu jsou přerušeny státními hranicemi, obsáhne jen málokteré problémy. Tento zamlčovaný předpoklad se stává sporným spolu s tím, jak sociální

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. Dr. Georg Vobruba, Institut für Soziologie, Universität Leipzig, Augustplatz 9, D-04109 Leipzig, fax +49 341 973 56 69, e-mail vobruba@netware.uni-leipzig.de

důležitost procesů překračujících hranice vzrůstá. Nepřijme-li sociologie nové kategorie, existuje nebezpečí, že se stane zbytečnou. Skutečně sociální procesy se budou vyvíjet vedle sociologických termínů, které postaru stále obkreslují státní hranice. Za této situace je potřebná konceptualizace nových vůdčích sociologických termínů. V této stati bych k tomuto problému měl přispět.

Nejprve bych rád popsals, co bychom měli rozumět pod slovem mezera blahobytu¹ v sociologickém kontextu. Představím „mezeru blahobytu“ jako klíčový sociologický termín, který přináší následující výhody:

1. Nebere ohled na státní hranice, ale – zcela naopak – umožňuje zachytit procesy, které hranice překračují.²
2. Jeho obsahem je rozdíl mající sociální důsledky. Termín „mezera blahobytu“ tak může být chápán jako termín, který vyjadřuje ty rozdíly, jež jsem zmínil výše. Domnívám se, že během transnacionalizace společnosti se mezera blahobytu stane jedním z nejdůležitějších sociologických termínů.

Poté bych rád analyzoval procesy, které jsou mezerami blahobytu spouštěny: jsou jimi procesy exkluze a inkluze. Optimistickým výsledkem mého pojetí je, že dlouhodobě bude dominovat inkluze.

2. Co je mezera blahobytu?

Co vlastně je mezera blahobytu? Tento pojem nelze nalézt v žádné encyklopedii sociálních věd, kterou znám. Jako sociální vědci musíme nalézt aplikovatelnou definici. Pokud se podíváme na každodenní fenomén, který je nazýván „mezerou blahobytu“, uvědomíme si, že v západoevropských médiích zájem o „klasickou“ mezeru blahobytu roste, je jí především hranice mezi USA a Mexikem [*Süddeutsche*... 1993a: příloha; *Der Standard* 1993: 2; *Frankfurter*... 1993b: 3; *Tagesspiegel* 1993: 3; Welzmüller 1992; Faist 1993]. Přečteme-li si tyto publikace, podstata významu termínu „mezera blahobytu“ začne být jasná: mezera blahobytu vzniká mezi dvěma vedle sebe ležícími zónami, které jsou odděleny hranicí a v nichž dominují podstatně odlišné životní úrovně. Tyto odlišné životní úrovně vytvářejí procesy, které mají efekt, jež hranice přesahuje.

S použitím této definice lze nyní hledat mezery blahobytu ve světě. Dvě zóny znamenají dva oddělené státy s odlišnými příjmy a také s odlišnými měnami, cenovými hladinami atd. Proto je nezbytné při vyhledávání mezer provést analýzu příjmů. Mezinárodním nástrojem běžně používaným k vystižení těchto rozdílů je index parity kupní síly (PPP). Tento index měří reálnou kupní sílu průměrného příjmu na obyvatele.

Podle indexu PPP za rok 1994 je nejbohatší zemí na světě Lucembursko (31 090); nejhudší Etiopie (410) (viz Atlas světové banky).

Pokud zkonstruujeme tři kategorie zemí a nazveme je „bohaté“, „středně bohaté“ a „chudé“, je možné už po zběžném pohledu na mapu zjistit, že nikde na světě nejsou „bohaté“ a „chudé“ země sousedy. Existují však zóny, kde jsou tyto země relativně blízko u sebe: Střední Amerika, oblast okolo Rudého moře, Perský záliv.

¹) Jako „mezera blahobytu“ je překládán termín „welfare gap“ (pozn. překl.).

²) Tento termín může pomoci odhalit, do jaké míry mají státní hranice význam. To ale neznamená, že státní hranice již nemají význam vůbec žádný. To by byl pošetilý předpoklad [cf. Vobruba 1994a].

Nyní bych zavedl kritérium pro identifikaci mezer blahobytu: konstelací mezery blahobytu budeme nazývat stav, kdy vztah mezi indikátory PPP sousedících zemí bude alespoň v poměru 3:1 nebo rozdíl mezi jejich PPP bude alespoň 10 000. Abychom to příliš nekomplikovali, omezím se na takový stav, kde jsou země přímými sousedy.

Kde jsou tedy nyní mezery blahobytu?

Tabulka 1. Mezery blahobytu

Evropa

Norsko : Ruská federace = $21\,120 : 5\,260$ ($4,0 : 1$) = 15 860

Německo : Polsko = $19\,890 : 5\,380$ ($3,7 : 1$) = 14 510

Rakousko : Slovensko = $20\,230 : 6\,600$ ($3,0 : 1$) = 13 570

Rakousko : Maďarsko = $20\,230 : 6\,310$ ($3,2 : 1$) = 13 920

Německo : Česká republika = $19\,890 : 7\,910$ ($2,5 : 1$) = 11 980

Finsko : Ruská federace = $16\,390 : 5\,260$ ($3,1 : 1$) = 11 130

Afrika a Asie (příklady)

Alžírsko : Mali = $5\,330 : 520$ ($10,0 : 1$) = 4 810

Alžírsko : Niger = $5\,330 : 800$ ($6,7 : 1$) = 4 530

Izrael : Jordánsko = $15\,690 : 4\,290$ ($3,7 : 1$) = 11 400

Amerika

USA : Mexiko = $25\,860 : 7\,050$ ($3,6 : 1$) = 18 810

Venezuela : Guayana = $7\,890 : 2\,000$ ($3,9 : 1$) = 5 890

Kostarika : Nikaragua = $5\,760 : 1\,850$ ($3,1 : 1$) = 3 910

Chile : Bolívie = $9\,060 : 2\,520$ ($3,6 : 1$) = 6 540

Argentina : Bolívie = $8\,920 : 2\,520$ ($3,5 : 1$) = 6 400

(Atlas světové banky 1996: 18, 19)

Jak je vidět, sledujeme poměry PPP sousedících států nebo reálné rozdíly mezi indexy parity kupní síly. Podle toho, na která čísla se díváme, dostáváme různé závěry. Podívali-li se pouze na poměry, některé mezery blahobytu jsou větší v Africe. Ale pokud porovnáváme rozdíly mezi indexy PPP, největší mezera blahobytu existuje mezi Spojenými státy a Mexikem následována mezerami blahobytu mezi Norskem a Ruskou federací a Německem a Polskem.

Samozřejmě termín mezera blahobytu odpovídá prvnímu požadavku pro pojmy, které mají vyjadřovat rozdíly: obsahuje zcela viditelné a objektivní rozdíly. V následujícím kroku budu analyzovat sociální vnímání těchto rozdílů.

3. Praktické srovnání

Používáním dvou různých měřicích nástrojů můžeme dojít ke dvěma zcela odlišným závěrům. Ale máme skutečně na výběr?

Za desetiletí vyvinul výzkum sociálních indikátorů jejich narůstající komplex, který umožňuje pochopení reality životních podmínek. Tyto indikátory jsou tak objektivní, jak je to jen možné. Celkově vzato, je jejich vývoj možné sledovat jako postupné opouštění teze, že hrubý domácí produkt na obyvatele je hlavním indikátorem bohatství. Mezi indikátory byly postupně integrovány i jiné komponenty bohatství, jakými jsou stupeň vzdělanosti, životní očekávání a volný čas. Je nezbytné vzít je všechny v potaz, abychom získali realistický obraz vývoje v různých zemích. Zvláště důležité je to pro mezinárodní organizace, když rozhodují o pomoci tzv. třetímu světu. Ale stejně tak jako všechny eko-

nomické a sociální skutečnosti [cf. Bohmannová, Vobruba 1992], mezery blahobytu nemají dopad samy o sobě. Vytvářejí pouze sociální dynamiku, když ti, kteří v těchto oblastech žijí, poznají reálně svou situaci a patřičně potom reagují. Jinými slovy: zkoumání sociální dynamiky mezer blahobytu nemůže být založeno jen na objektivních kritériích blahobytu. Zkoumání se musí zaměřit na kritéria aplikovaná samotnými aktéry, kteří žijí v mezerách blahobytu. Naším cílem není srovnávat, ale analyzovat srovnání, která jsou činěna v praxi. Následující otázka tedy musí logicky znít, jak lidé žijící v těchto mezerách vnímají svou situaci?

Interpretace mezer blahobytu samotnými lidmi nejsou vůbec náhodné. Jsou založeny na informacích a odhadech. Předpokládejme nejprve, že existují stejné informace o obou zemích okolo mezer blahobytu. Jak se od sebe liší? V této fázi zkoumání je možné kombinovat dva pohledy. Na jedné straně jsme viděli, že existují různé objektivní indikátory blahobytu. Na druhé straně jsme zdůraznili, že pro vysvětlení sociální dynamiky mezer musíme vzít v úvahu kritéria blahobytu lidí samých. Pokusíme se tedy zjistit, jakého druhu tato kritéria jsou. Není pochyb, že by to mohlo být předmětem zajímavého empirického projektu. Až doposud takové informace nebyly dostupné.³ Omezím se tedy na teoretický argument, který zprostředkovaně řeší náš problém.

Chápeme, že každý výklad mezery blahobytu kolísá mezi dvěma pohledy v závislosti na pozicích interpretující osoby.

1. záleží na tom, kde se osoba nachází uvnitř mezery,
2. záleží na tom, kde mezera blahobytu leží.

Sociální dynamika mezer blahobytu tak závisí nejen na rozdílech PPP, ale také na míře PPP. Obr. 1 ukazuje dimenzi a umístění některých významných mezer blahobytu.

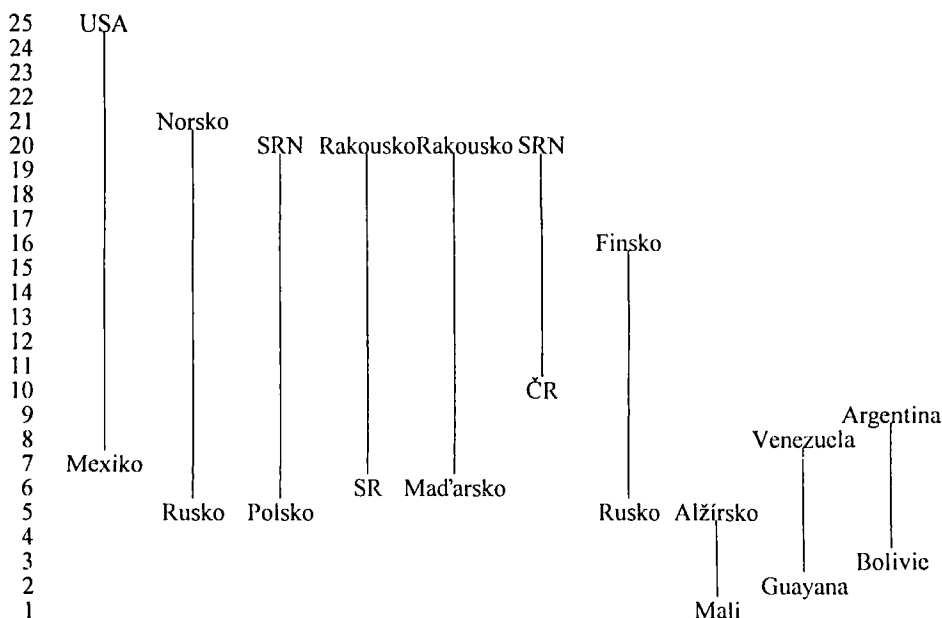
Tváří v tvář množství kritérií, která ovlivňují praktická srovnání a jejich variabilitu podle umístění uvnitř mezery blahobytu, se objevuje otázka, zda existuje možnost generalizovat výrok o vzorci odchylek těchto kritérií; a zvláště o předpokladech rozhodujících o důležitosti materiálního bohatství. Předpokládám, že klíčové faktory rozhodující o důležitosti materiálního bohatství jsou:

* jeden má méně než ostatní, ale

* žije v podmínkách modernity (s neomezenými materiálními požadavky).

³) Zjištění Hulshofové a Kroonemana se týká charakteristik a kvalifikace žadatelů o azyl v Nizozemsku, ale nikoliv jejich očekávání [Hulshof, Krooneman 1992].

Obr. 1. Dimenze a umístění některých významných mezer blahobytu (PPP v tisících)

Předpokládejme, že lze konceptualizovat různé percepce bohatství uvnitř různých zemí za pomoci rozlišení mezi „materialismem“/„postmaterialismem“. To vede k následujícímu jednoduchému schématu:

Tabulka 2. Schéma percepce bohatství

Percepce obyvatel	Percepce bohatství	
	v bohaté zemi	v chudé zemi
bohaté země	I.	III.
chudé země	II.	IV.

I. Obyvatelé bohaté země mají rádi své bohatství stejně, jako jsou citliví k postmaterialistickým hodnotám (životní prostředí, volný čas atd.).

II. V očích obyvatel chudé země je bohatství bohaté země vysoce žádoucí i pro ně.

Ovšem nerozumějí významu postmaterialistických hodnot na druhé straně mezery.

III. Obyvatelé bohaté země vnímají situaci v chudé zemi jako problém. Možná vnímají některé nemateriální hodnoty, které obyvatelé chudých zemí nemohou sami poznat.

IV. Obyvatelé chudé země vidí svou chudobu jako velký problém.

Celkem se odhady liší podle roznosti situace stejně tak jako podle různých kritérií v bohaté a chudé zemi.

Počátečním bodem mého následujícího výkladu je předpoklad, že obyvatelé bohatých zemí jsou si vědomi svého bohatství a chtějí si je ubránit, zatímco obyvatelé chudých zemí se snaží bohatství získat. Za těchto podmínek může být výsledkem mezery blahobytu sociální dynamika. To vede ke třem hypotézám. Mezera blahobytu spouští častěji sociální dynamiku za následujících okolností:

1. čím je mezeru větší,
- 2.1. čím je nižší míra PPP,
- 2.2. čím je vyšší míra PPP.

Hypotéza číslo jedna je samozřejmá. Hypotéza 2.1 je založena na faktu, že se rozdíly v příjmech stávají významnými, když obyvatelé mezery dosáhnou určité úrovně hladu. Protiargumentem je však fakt, že za určité úrovně zdrojů se neuskuteční žádné migrační procesy. Nejchudší obyvatelé mezery nemohou opustit zemi, protože se jim nedostává nutných zdrojů pro překročení hranic do druhé zóny. Vzorce migrace z mnoha nejchudších zemí světa toto tvrzení dokládají [Cornelius 1981, Santel 1995: 162]. Mobilita totiž vyžaduje zdroje. Jinou skutečností je, že výroba je v nejchudších zemích světa na nízké úrovni a jen těžko může znečišťovat životní prostředí tak, aby se to projevilo za hranicemi země. Z chudých zemí se mohou rozšířit pouze epidemie. V tomto bodě výkladu se již nebudeme zabývat mezerami blahobytu ve třetím světě. Předběžně však můžeme zodpovědět otázku týkající se adekvátního měření schodku mezery blahobytu: sociální dynamika je mnohem závislejší na jeho absolutní než relativní velikosti.

Hypotéza 2.2 se tedy jeví jako nejpřijatelnější. Může se však různit ve dvou ohledech:

1. Čím je vyšší míra PPP pro mezeru blahobytu, tím je více procesů, které překračují hranice. V bohatších zemích totiž existuje komplexnější význam bohatství. Velký počet procesů, které překračují hranice (od „bohatých“ k „chudým“), bude vnímán jako problém a podnítí přeshraniční politiku (od „bohatých“ k „chudým“).
2. Čím je vyšší míra PPP pro mezeru blahobytu, tím je větší počet obousměrných procesů, které překračují hranice. Tento aspekt uvedené hypotézy je zvláště důležitý. Pokud je reálný, sociální dynamika mezer prosperity může mít vyrovnávací efekt.

4. Procesy překračující hranice

Zkoumání mezer blahobytu má význam pouze ve vztahu k příčinám přeshraničních jevů, které by se bez ní neuskutečnily. Tyto procesy mohou probíhat ve dvou směrech.

1. Z chudé země do bohaté:

- * migrace [Ronge 1991; Brym 1992; Münz, Faßmann 1994],
- * přeshraniční znečištění životního prostředí [Schwarzer 1990, Strübel 1992, Huber 1993].

2. Z bohaté do chudé:

- * investice [Jungnickel 1995],
- * nadnárodní sociální politika [Swaan 1994, Vobruba 1994b, Geißler 1995].

Z historie existujících mezer blahobytu (zvláště USA : Mexiko) jsme poznali, že jak krátkodobé, tak i dlouhodobé politické snahy týkající se vývoje v těchto oblastech jdou ve dvou směrech. V krátkodobé perspektivě shledáváme, že bohatší země mají snahu uzavřít své hranice chudým zemím. Nazýváme to exkluzí. Exkluze znamená omezení migrace ze sousedních zemí stejně tak jako (což je dokonce důležitější) překážky vstupu sezónním dělníkům z ještě chudších zemí. Z dlouhodobého hlediska existují politické snahy k integraci chudších států do bloků těch bohatších. Nazýváme to inkluzí. Záměrem obou strategií je totéž: ochrana bohatství vyspělých zemí vytvořením nárazové zóny mezi bohatými a chudými zeměmi.

5. Exkluze: posun hranic

Železná opona mezi Východem a Západem byla historickou zvláštností v tom, že ji chudší státy používaly jako prostředek k omezení odchodu lidí na Západ. V kontrastu s normálními mezerami blahobytu zde nebyla vstupní kontrola, ale kontrola výstupní. Jinými slovy, režimy v chudších zemích nezáměrně hájily zájmy lidí z bohatších zemí. Nebudu zde uvádět důvody této unikátní situace.⁴ Je ale nutné poznamenat, že emigrační kontroly doprovázené bezpečnostními opatřeními způsobily, že se železná opona stala světovým politickým tématem. Tento fakt byl zvláště důležitý v momentě, kdy železná opona padla a chudší státy již nepřebíraly úkol ochrany hranic v zájmu bohatších států. Po letech ideologické nadvlády nad otázkou otevřených nebo uzavřených hranic nebyly bohatší státy schopny uhájit sdílené hranice. Technické znovuvyzbrojení východního pohraničního pásma začalo až několik let po pádu železné opony [Süddeutsche... 1993c]. Paralelou k tomuto vývoji bylo rozšíření vnější hranice vlivu Západu.

Přestože v západoevropských zemích neexistují žádné imigrační zákony, řeší otázku regulace migračních toků zákony o azylu. Ústředním pojmem těchto procesů je koncept „sicheres Erstaufnahmeland“ (spolehlivá země prvního přijetí), „který zavazuje země přijímající uprchlíky, aby se o ně postaraly“. Tento princip vychází z Schengenské a Dublinské smlouvy. Jako kompenzace za otevření vnitřních hranic, požadují země silnější kontroly na vnějších hranicích s druhými státy. Španělsko tak slouží jako předpolí pro Francii, zatímco obě úspěšně vyvíjejí tlak na Maroko, aby regulovalo tok emigrace. Itálie je předpolím pro Švýcarsko, Francii a Německo. A Německo naopak chrání ostatní země Evropské unie před migrací z východní Evropy novým zákonem, který se snaží převést problémy s azylem na své jižní a východní sousedy.“ [Thränhardt 1994: 59]. Německý Nejvyšší soud přezkoumal (14. 5. 1996) koncept „sicheres Erstaufnahmeland“ a potvrdil jeho ústavnost. Již mezi první a druhou polovinou roku 1993 počet žadatelů o azyl v SRN poklesl z 224 342 na 98 500. A tento trend dosud pokračuje. „Zvláště počet žadatelů z Rumunska a Bulharska se prudce snížil. Podle Ministerstva vnitra je tento fakt způsoben pravidly „sicheres Erstaufnahmeland“. V dubnu 1993 bylo 12 586 žadatelů z Rumunska, v prosinci jich bylo jen 784. V tutéž dobu počet Bulharů poklesl z 3 157 na 254“ [Süddeutsche... 1994b: 6]. Mezi lety 1992 až 1993 se počet žadatelů o azyl v České republice zdvojnásobil, ačkoli začal na relativně nízké úrovni (1993: 1 700) [Süddeutsche... 1994a: 5].

„Je možné zaznamenat, že Rakousko, Česká republika a Polsko spolupracují se svými východními sousedy na problematice uprchlíků docela úspěšně.“ [Thränhardt 1994: 59, 60; cf. Schoenemann 1994: 71]. Jejich nová opatření fungují. A ačkoliv (bývalý) prezident Lech Wałęsa o Polsku rozhodně prohlásil, že „Poláci budou ‚vytvářet koridor a nechají uprchlíky projít do Německa,‘ nestalo se tak. V reakci na tento výrok Bonn otevřeně pohrozil Polákům znovuzavedením vízové povinnosti, pokud jejich vláda bude nadále brzdit poevropštění problému uprchlíků. Navíc němečtí emisáři dali najevo, že se nepřimluví za Polsko u vedení Evropské unie v Bruselu při případné žádosti o vstup“ [Süddeutsche... 1993b]. V březnu 1994 iniciovala smlouva o vracení ilegálních uprchlíků zpět mezi SRN a Českou republikou obdobný mechanismus.

⁴) Berlínská zeď byla postavena proto, aby zastavila odliv kvalifikovaných pracovníků z NDR do atraktivnější SRN. Později se politické útoky proti zdi, stejně tak jako její obrana, staly příčinou jejího konce.

V polovině roku 1993 Polsko a Rumunsko také souhlasili s „Rückführungsabkommen“ (dohoda o navrácení). „Polská televize přinesla zprávu o tom, že Bukurešť souhlasila s navrácením všech rumunských uprchlíků deportovaných z Německa do Polska. Polsko má navíc právo posílat bulharské uprchlíky odmítnuté na polsko-německé hranici zpět do domovského státu přes rumunské teritorium.“ [Frankfurter... 1993a: 2]. A „v roce 1993 a 1994 získalo celkem 120 milionů německých marek. Účelem těchto peněz bylo umožnit Polsku optimalizovat hraniční kontrolu.“ [Santel 1995: 219]. Srovnatelná dohoda o skromnějším finančním vyrovnání existuje mezi USA a Mexikem: „Po tři roky Washington platil mexické vládě ročně 350 000 \$, aby deportovala imigranty a uprchlíky, kteří se pokusili vstoupit do USA ze třetích států přes Mexiko.“ [Die Tageszeitung 1993: 10].

Shrme-li to vše, obecný model exkluze vypadá takto: náklady migrace byly přesunuty z bohatších států na chudší sousedy, kteří museli zavřít své hranice sdílené s třetími státy. Tento efekt byl podpořen západní finanční pomocí.

Opatření tohoto rázu vyústila v „cordon sanitaire“ (ochranný kordon) [Süddeutsche... 1993b: 4], který chrání Německo a další státy Evropské unie proti migraci z východu. Proto, aby udržela tok uprchlíků z jihu na uzdě, podepsala EU bilaterální dohody s dvanácti ze čtrnácti států, které obklopují Středozemní moře a v roce 1992 vytvořila program pro přijetí „pozitivních kroků působení na problém imigrace ze středozemního regionu.“ [Degen 1994: 169]. Tento program Evropské unie má rozpočet dvou milionů ECU, a je tedy finančně slabý.

Sociální dynamika, která vzniká z mezer blahobytu, může být ovládána vnějšími přesuny mezi na hranicích. Tlak imigrace není odstraněn, ale je filtrován jeho dopad. Stupňující se propustnost hranic vede jak k exkluzi, tak k široké distribuci imigrace [Wallace, Palyanitsya 1995].

Detailnější pohled na exkluzní opatření však ukazuje, že jsou kombinována s finanční pomocí těm státům, kterým je přisouzeno, aby stavěly „cordon sanitaire“. Proces rozšiřování hraničního pásma a jeho kontrola jsou podporovány finančně, protože pokoušet se zavřít hranice pevně, je drahé.⁵ Navíc finanční podpora vystupuje jako forma platby za politickou přijatelnost posunu hranic. Ty státy, které nespolupracují na tomto procesu, se vystavují nebezpečí sankcí. Viz případ Polska [Süddeutsche... 1993b].

Spojení mezi exkluzním zájmem bohaté země a ekonomickým zájmem chudé země může být bráno jako náznak toho, že čistá exkluze nebude fungovat [cf. Blahusch 1994]. Historie hranice mezi SRN a NDR ukazuje, že je nemožné těsně uzavřít hranice, dokonce i za cenu vysokých nákladů. „Mezi koncem roku 1949 a koncem roku 1989 opustilo přibližně 4,4 milionu lidí NDR přechodem do SRN, přibližně 850 000 mezi postavením zdi 13. 6. 1961 a dnem, kdy se hranice otevřely, tj. 9. listopadem 1989.“ [Santel 1995: 55]. Všechny seriózní projekty exkluze tedy odstartovaly s předpokladem, že hranice zvláště atraktivních západních demokracií nemohou být nikdy efektivně uzavřeny [Einem 1996].

Regulace přeshraničních procesů nepotřebuje pouze (technickou) exkluzi, ale také finanční pomoc. Exkluze rozhodně selhává v případě, kdy přeshraniční procesy nemohou být zastaveny technickými opatřeními. To se děje při všech formách přeshraničního znečištění životního prostředí [Schwarzer 1990; Gleick 1993]. V tomto případě nemá inter-

⁵ „Více než 15 milionů DM podpory pro policii ve východní Evropě“ [Süddeutsche... 1994a: 5].

vence v zemi, kde proces začal, alternativu směřující k přerušení procesu překračujícího hranice. To je důvod, proč je toto znečišťování schopno mnohem lépe evokovat „sobeckou pomoc“ [Vobruba 1996] z bohatších zemí do chudších, než je tomu u migračních procesů. Nacházíme zde důležitou spojitost: přeshraniční znečištění životního prostředí je možné rozpoznat spíše na vyšší než na nižší úrovni sociálního blahobytu. To spouští externí pomoc a dlouhodobě inkluzi.

Vhled do limitované efektivity exkluze vede k druhé zmíněné strategii překlenutí sociální dynamiky mezer blahobytu: inkluzi rozšířením regionu bohatství.

6. Inkluze: Rozšíření oblasti bohatství

Problémy překračující hranice v mezerách blahobytu mohou být spolehlivě vyřešeny jen tehdy, když se životní podmínky chudších států zlepší [Vobruba 1996]. Rád bych tedy uvedl dva typy rozšíření bohatství, které se liší s ohledem na jejich obhajitelnost.

A. Nadnárodní sociální politika jako „sobecká pomoc“. Je pro ni charakteristické, že vyžaduje relativně krátký čas potřebný pro její uskutečnění, ale nemůže řešit problémy permanentně.

B. Volný obchod a zahraniční investice. Pro ně je charakteristické, že jejich realizace vyžaduje věnovat se jim dlouhodobě, ale problémy chudoby jsou pak řešeny permanentně.

A. Nadnárodní sociální politika jako „sobecká pomoc“

Vzorec přelévání zájmů lidí z obou stran mezer sociálního blahobytu může být charakterizován větou „problémy chudých lidí jsou problémy bohatých“. Existuje nekonečný počet příkladů politického využití tohoto argumentu. Chudé země používají této metody, když se dožadují mezinárodní pomoci. „Celý svět se musí zajímat o demokratickou transformaci Ruska. Západní pomoc Rusku je tedy vlastně podporou míru – a tedy i pomoci Západu.“ [Karawajew, Kuprijanow 1994: 3]. Vlády v bohatších zemích používají těchto argumentů proto, aby svým voličům legitimovaly nákladnou nadnárodní pomoc. „Západ nemůže dlouhodobě prosperovat, pokud Východ dlouhodobě trpí“. (Bývalý ministr zahraničí H. D. Genscher [Süddeutsche... 1992].)

Institucionalizovaná „sobecká pomoc“ se vyvinula na základě komplexních vzorců přelévajících se zájmů zemí okolo západo-východní mezery blahobytu [cf. Deacon 1994; Geißler 1995; Vobruba 1996]. Je jisté velmi těžké rozlišit skutečnou pomoc a politickou rétoriku. Je tomu tak proto, že východní vlády podle domněnek Západu nemají nutně struktury pro přijímání a distribuování pomoci. Kromě těchto široce známých těžkostí nelze přehlédnout fakt, že relativně stabilní mechanismus inkluze vede k vývoji nadnárodní sociální politiky. Tato „sobecká pomoc“ přispívá k vyvíjení programů a institucí, které se specializují na distribuci a implementaci zahraniční pomoci.

B. Volný obchod a zahraniční investice

Volný obchod a zahraniční investice mají v rozvíjejících se ekonomikách nejvyšší sociopolitický význam pro svůj pozitivní efekt na životní úroveň. Významné politické většiny v chudších zemích se musí zajímat o to, že nadnárodní investoři považují jejich země za atraktivní místa pro investování. „Chceme exportovat výrobky a nikoliv sociální problémy“, zdůrazňoval bývalý mexický prezident Echeverria v roce 1972 [Belssasso 1981: 144]. Východní státy se zajímají o prodej svého zboží a služeb svým bohatým západním

sousedům a zahraniční investoři hledají atraktivní obchodní příležitosti na východě. Pozitivní efekt tohoto vývoje zdůraznil maďarský prezident Árpád Göncz. „Pokud se mne týká,“ řekl, „byl bych velmi rád, kdyby německý kapitál využíval svůj vliv v Maďarsku mnohem agresivněji.“ [Süddeutsche... 1991]. A Bimal Gosh, konzultant Mezinárodní organizace migrace (International Organisation of Migration), hovořil ve prospěch menšího protekcionismu v článku nazvaném „When Trade Flows Freely, Migration Slows Down“ (Pokud obchod probíhá volně, slabne migrace) [International... 1993a: 4]: „Většina východoevropských zemí – nejen Česká republika, Maďarsko a Polsko, ale také Bulharsko a Rumunsko – se pokoušejí o energickou obchodní expanzi do západní Evropy. Nedávné studie naznačily, že v liberálně tržním prostředí jsou schopny exportovat okolo 20 % svého hrubého domácího produktu do států Evropské unie ve srovnání s průměrnými 3,2 % v roce 1988 za vlády komunistů. Lze předpokládat, že tento obchod zaměstná o 8 % více pracovních sil a zdrží snad okolo 15 milionů východoevropanů (včetně některých z bývalého Sovětského svazu) od migrace na Západ.“ [Ibid.;. Brym 1992].

Procesy nadnárodní integrace mohou být chápány jako procesy modernizace, které vykazují dvě zvláštnosti. Za prvé jsou charakteristické vysokou rychlostí a za druhé se objevují jako důsledek politické vůle. Obě zvláštnosti vedou k tomu, že jsou viditelné, působí konflikty a vyžadují legitimizaci. Příklad NAFTA (North American Free Trade Area – společenství volného obchodu), stejně tak jako integrace Evropské unie ukazuje typický vzorec distribučních konfliktů v procesech integrace [Holz et al. 1994, Vobruba 1995]. Krátkodobě se zde objevují „vítězové a poražení“ integrace. Poraženými jsou zaměstnavatelé a zaměstnanci v ekonomicky slabých a (stejně tak) ekologicky zastaralých sektorech. Protože se musejí obávat konkurence z nově integrovaných zemí, raději se staví proti integračním procesům. Do opozice se tak dostávají sektory, v nichž pracují málo kvalifikovaní a málo placení dělníci a které produkují jednoduché výrobky. NAFTA je případem typickým. Průmyslová odvětví s jednoduchou technologií jsou vnímána jako „ta, která přicházejí o práci“ [cf. Bolle 1993], většina z těch, kteří odmítají NAFTA, pochází z městských oblastí, jedná se o málo vzdělané a málo placené síly [International... 1993b]. Jejich obavy podnítily vznik jistého druhu literatury, která prosazuje odpor proti integraci [cf. Nelson 1994: 105]. Navíc někteří zaměstnavatelé a část odborů byli znepokojeni tím, že chudá legislativa v oblasti životního prostředí v Mexiku povede k „nekalé soutěži“ a k úbytku pracovních míst v hraničních oblastech s Mexikem [cf. Tiemann 1993, Milner 1995].

Na druhé straně političtí reprezentanti „vítězů“ integrace bojují proti restrikcím, které prezident Clinton navrhl Komisi pro imigrační reformu (Commission of Immigration Reform). Poslanec Dick Amey, texaský republikán, vůdce většiny v dolní komoře, řekl: „Komisi se nepodařilo sdělit nám, proč bychom měli tak dramaticky snížit legální imigraci. Návrh je dlouhý na připomínky a krátký na analýzu“. Prohlásil, že návrhy byly „zavádějícím pokusem učinit z legální imigrace obětího beránka amerických problémů.“ Phyllis H. Eisen, politická analytička v Národní asociaci výrobců (National Association of Manufacturers), řekla: „Jsme zarmoucení navrhovanou redukcí legální imigrace. Je to krátkozraké. Z dobrých důvodů jsme v roce 1990 docílili nárůstu obchodních váz. Většina výrobních společností je zapojena na světových trzích. Potřebují vyhledávat talenty glo-

bálně. Vědci a techničtí experti, které přivádějí do Spojených států, vytvářejí nová pracovní místa. Nelze je nahradit americkými pracovníky.“ [New York... 1995].⁶

Opozice proti volnému trhu v rámci Evropské unie ukazuje tentýž obrázek. Ve své první transformační zprávě Evropská banka pro obnovu a rozvoj (European Bank for Recovery and Development) pochválila reformující se země a kousavě kritizovala Evropskou unii: „Hlavní hrozba pro východoevropský export a investice přichází ze současné ohrožené a opožděné obchodní pomoci, která byla uplatněna se záměrem řídit obchod tak, aby podpořila cíle průmyslové politiky v Evropské unii.“ [Financial... 1994]

Do konce května 1994 uzákonila Evropská unie 19 antidumpingových opatření a 12 dalších omezení obchodu s reformujícími se zeměmi střední a východní Evropy. Tato opatření s cílem ochránit kapitál a práci ve starých a méně konkurence schopných částech průmyslu spíše brzdí nově reformující se země ve vstupu na ty západní trhy, kde mohou v současnosti něco nabídnout [Hedri 1993: 161, Stadler 1994].

Shrňme to ještě jednou. V integračních procesech se zájem slabší části silnější ekonomiky dostává do konfliktu se zájmy silnější části slabé ekonomiky. Dlouhodobě budou „vítězové“ integrace dominovat za prvé proto, že se výhody integrace rozšíří spolu s tím, jak integrace postoupí a počet „vítězů“ vzroste, za druhé proto, že „poražení“ v integraci opustí trhy a přestanou s kritikou. Celkem vzato, mezery sociálního blahobytu, k nimž dochází na vysoké úrovni, implikují mechanismy vyrovnávání.⁷ Problémy, které překračují hranice z chudých zemí do bohatých, nemohou být řízeny permanentně, ale alespoň částečně – inkluzí do říše bohatství. Mezery blahobytu mají na vysoké úrovni tendenci zrušit sebe samy. Sociální dynamika, která vede tímto směrem, spustí konflikt, jenž rozhodujícím způsobem ovlivní společnost v budoucnosti.

7. Závěry

Nápadným rysem modernity je progresivní vzrůst a intenzita sociálních závislostí. Ty jsou primárně spouštěny technickými inovacemi, ekonomickým vývojem a jeho sociálními důsledky [Elkins 1995: 40]. Válečné a informační technologie, levné dopravní prostředky a prostředky komunikace, nové technologie výroby spolu s jejich dalekosáhlými externalitami a transnacionalizací ekonomiky způsobují přeshraniční přelévání zájmů. Politika zaměřená na vypořádání se s těmito procesy transnacionalizace vede k novým vztahům mezi domácí a zahraniční politikou. „Klasická“ zahraniční politika neovlivňuje přímo životní podmínky v jedné zemi, ani není přímo svázána s politickou vůlí lidí. Zahraniční politika byla tedy doménou „čistých“ politiků. Jak ale vzrůstají nadnárodní závislosti, procesy odehrávající se v jedné zemi se stávají bezprostředně důležitými pro životní podmínky v zemi jiné. Chudoba, riskantní atomová zařízení, organizovaný zločin, investiční rozhodnutí „mnohonárodních“ společností, dalekosáhlé znečištění životního prostředí, megalomanské projekty hydroelektráren a zavlažovacích zařízení – všechny tyto procesy, které se odehrávají v jedné zemi, ovlivňují životní podmínky v jiné. V souladu s těmito závislostmi se objevují nové vztahy zájmů a stimulující intervence do

⁶) Takový je bezprostřední vliv nadnárodních opatření na lidské životní podmínky. To vede k růstu důležitosti i k problémům okolo ratifikace smluv jako NAFTA nebo Evropská monetární unie [cf. Milner 1995].

⁷) Od roku 1960 do roku 1990 v Evropské unii výrazně poklesly rozdíly v příjmech [cf. Werner 1994: 237].

„vnitřních“ záležitostí ostatních zemí. Vcelku se objevuje druh „navenek orientované vnitřní politiky“.

Sociologie by měla být brzy schopna nabídnout nástroje k analýze tohoto vývoje a jeho důsledků. Pokusil jsem se zavést termín „mezera blahobytu“ jako prostředek pro analýzu procesů transnacionalizace. Je, jak doufám, zřejmé, že „mezera blahobytu“ je termín vhodný pro analýzu důležitých vzorců nerovností. Termín „mezera blahobytu“ může usměrňovat sociologickou rekonstrukci lidské interpretace vlastní situace a sebe uvnitř situace, a může vést k hypotézám o výsledném sociálním jednání a reakci na mezeru blahobytu.

Mým záměrem není upravit mezinárodní politickou vědu. Mezinárodní politická věda se týká hlavně vztahu mezi státy a jejich představiteli. Transnacionalizace sociologie je zaměřena na přímé sociální vztahy mezi lidmi, kteří žijí v různých zemích. Procesy, které přesahují hranice, nezruší národní státy a ani nadnárodní sociologie nenahradí mezinárodní politickou vědu. Sociální vývoj zaujme v dohledné budoucnosti místo v časovém vztahu mezi národním státem a transnacionalizací. V průběhu transnacionalizace se tedy sociologie bude učit od mezinárodní politické vědy a bude ji postupně doplňovat.

Z angličtiny přeložila Klára Vlachová

GEORG VOBRUBA *pracoval jako výzkumný pracovník v berlínském vědeckém centru, v Hamburku v Ústavu pro sociální výzkum a od roku 1992 je profesorem sociologie na univerzitě v Lipsku. Zabývá se sociální politikou, politickou sociologií a teorií sociologie. Nejnověji publikoval knihu Autonomiegewinne. Sozialstaatsdynamik, Moralfreiheit, Transnationalisierung (Wien 1997, Passagen-Verlag).*

Literatura

- Belssasso, Quido 1981. „Undocumented Mexican Workers in the U.S.: A Mexican Perspective.“ Pp. 128-157 in *Mexico and the United States*, ed. by The American Assembly. New York: Columbia University.
- Blahusch, Friedrich 1994. „Flüchtlinge in Deutschland nach der Asylrechtsänderung im Grundgesetz.“ S. 141-154 in *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, hrsg. von Rainer Münz u.a. Berlin: Humboldt Universität zu Berlin.
- Bohmann, Gerda, Georg Vobruba 1992. „Crises and their Interpretations.“ *Crime, Law and Social Change* 17: 145-163.
- Bolle, Mary Jane 1993. „NAFTA: U.S. Employment and Wage Effects.“ *CRS Report for Congress. Congressional Research Service*. Washington, DC: The Library of Congress.
- Brym, Robert J. 1992. „The Emigration Potential of Czechoslovakia, Hungary, Lithuania, Poland and Russia: Recent Survey Results.“ *International Sociology* 7: 387-395.
- Cornelius, Wayne A. 1981. „Immigration, Mexican Development Policy, and the Future of U.S. – Mexican Relations.“ Pp. 104-127 in *Mexico and United States*, ed. by The American Assembly. New York: Columbia University.
- Deacon, Bob 1994. „Global Social Policy.“ Pp. 59-82 in *Social Policy Beyond Borders*, ed. by Abram de Swaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Degen, Manfred 1994. „Perspektiven einer umfassenden Zuwanderungspolitik in der EG?“ S. 162-175 in *Zuwanderungspolitik in Europa*, hrsg. von Hubert Heinelt. Opladen: Leske und Budrich.
- Der Standard* 1993. (7. 4. 1993).
- Die Tageszeitung* 1993. (16. 7. 1993).

- Einem, Caspar 1996. „Migration Flows in the Wider Europe.“ Report from Session II. Sixth Conference of European Ministers Responsible for Migration Affairs. Warsaw, 16-18. June 1966. Mimeo.
- Elkins, David J. 1995. *Beyond Sovereignty. Territory and Political Economy in the Twenty First Century*. Toronto: University of Toronto Press.
- Faist, Thomas 1993. „Ein- und Ausgliederung von Immigranten.“ *Soziale Welt* 44: 275-299.
- Financial Times* 1994. (20. 10. 1994).
- Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1993a. (26. 7. 1993).
- Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1993b. (7. 8. 1993).
- Geißler, Frank 1995. *Transformation und Kooperation*. Baden-Baden: Nomos-Verlag.
- Gleick, Petr H. 1993. „Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security.“ *International Security* 18: 79-112.
- Gucheno, Jean-Marie 1993. *La fin de la democratie*. Paris: Flammarion.
- Hedri, Gabriella Izik 1993. „Die EG und die Staaten des ‚Visegrader Dreiecks‘.“ *Osteuropa* 43: 154-166.
- Holz, Klaus et al. 1994. „Verteilungskonflikte in politischen Integrationsprozessen: das Beispiel des Tarifkonflikts in der sächsischen Metallindustrie.“ S. 575-596 in *Europäische Integration und verbandliche Interessenvermittlung*, hrsg. von Volker Eichener, Helmut Volzkow. Marburg: Metropolis-Verlag.
- Huber, Joseph 1993. „Ökologische Modernisierung.“ *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 45: 288-304.
- Hulshof, Marije, Peter Krooneman 1992. „Asylum Seekers in the Netherlands.“ Pp. 35-50 in *Migration, Minorities and Policy in the Netherlands. Recent Trends and Developments*, ed. by Philip J. Muus. Report on Behalf of the Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), Amsterdam.
- International Herald Tribune* 1993a. (19. 11. 1993).
- International Herald Tribune* 1993b. (20. 11. 1993).
- Jungnickel, Rolf 1995. „Internationalisierung der Wirtschaft – Der empirische Befund.“ S. 45-77 in *Internationalisierung von Wirtschaft und Politik – Handlungsspielräume der nationalen Sozialpolitik*, hrsg. von Winfried Schmäl, Herbert Rische. Baden-Baden: Nomos-Verlag.
- Karawajew, Walerij, Aleksej Kuprijanow 1994. „Westliche Hilfe für Rußland: Russische Meinungen und Konzeptionen.“ S. 1-23 in *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 5, Köln.
- Milner, Helen 1995. „Regional Economic Co-operation, Global Markets and Domestic Politics: A Comparison of NAFTA and the Maastricht Treaty.“ *Journal of European Public Policy* 2: 337-360.
- Müller, Harald 1993. *Die Chance der Kooperation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Verlagsanstalt.
- Münz, Rainer, Heinz Faßmann 1994. „Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West-Wanderung.“ S. 20-40 in *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, hrsg. von Rainer Münz u.a. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin.
- Nelson, Brent A. 1994. *America Balkanized. Immigration's Challenge to Government*. Monterey: The American Immigration Control Foundation.
- New York Times* 1995. (8. 6. 1995).
- Rittberger, Volker, Michael Zürn 1991. „Transformation der Konflikte in den Ost-West-Beziehungen.“ *Politische Vierteljahresschrift* 32: 399-424.
- Ronge, Volker 1991. „Social Change in Eastern Europe: Implications for the Western Poverty Agenda.“ *Journal of European Social Policy* 1: 49-56.

- Santel, Bernhard 1995. *Migration in und nach Europa*. Opladen: Leske und Budrich.
- Schoenemann, Peter 1995. „Vergleich neuerer Entwicklungen des nationalen Asylrechts in Europa.“ S. 65-81 in *Fluchtziel Europa*, hrsg. von Luise Drücke, Klaus Weigelt. München: Verlag Bonn aktuell.
- Schwarzer, Gudrun 1990. „Weiträumige grenzüberschreitende Luftverschmutzung. Konfliktanalyse eines internationalen Umweltproblems.“ *Tübingen Arbeitspapiere zur internationalen Politik und Friedensforschung*. Nr. 15. Tübingen: Universität Tübingen.
- Stadler, Andreas 1994. „Funktioniert die asymmetrische Handelsliberalisierung in den ‚Europaabkommen‘?“ *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 23: 395-406.
- Strübel, Michael 1992. *Internationale Umweltpolitik*. Opladen: Leske und Budrich.
- Süddeutsche Zeitung* 1991. (2. 5. 1991).
- Süddeutsche Zeitung* 1992. (11. 2. 1992).
- Süddeutsche Zeitung* 1993a. (15. 1. 1993).
- Süddeutsche Zeitung* 1993b. (6./7. 2. 1993).
- Süddeutsche Zeitung* 1993c. (9. 11. 1993).
- Süddeutsche Zeitung* 1994a. (2. 1. 1994).
- Süddeutsche Zeitung* 1994b. (7. 1. 1994).
- Swaan, Abram de 1994. „Perspectives for Transnational Social Policy in Europe: Social Transfers from West to East.“ Pp. 101-115 in *Social Policy Beyond Borders*, ed. by Abram de Swaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tagesspiegel* 19. 11. 1993.
- Thränhardt, Dietrich 1994. „Entwicklungslinien der Zuwanderungspolitik in EG-Mitgliedsländern.“ S. 33-63 in *Zuwanderungspolitik in Europa*, hrsg. von Hubert Heinelt. Opladen: Leske und Budrich.
- Tiemann, Mary 1993. „North American Free Trade Agreement: Environmental Issues.“ *CRS Issue Brief, Congressional Research Service*. Washington, DC: The Library of Congress.
- Vobruba, Georg 1993. „Bedeutungsverluste von Staatsgrenzen.“ *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 22: 85-92.
- Vobruba, Georg 1994a. „The Limits of Borders.“ Pp. 7-13 in *Social Policy Beyond Borders*, ed. by Abram de Swaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg 1994b. „Transnational Social Policy in Processes of Transformation.“ Pp. 83-99 in *Social Policy Beyond Borders*, ed. by Abram de Swaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg 1995. „Social Policy on Tomorrow's Euro-corporatist Stage.“ *Journal of European Social Policy* 5: 303-315.
- Vobruba, Georg 1996. „Selfinterested Aid. Related Modernization and Interwoven Interests between East and West.“ *Crime, Law and Social Change* 21: 1-12.
- Wallace, Claire, Adria Palyanitsya 1995. „East-West Migration and the Czech Republic.“ *Journal of Public Policy* 15: 89-109.
- Welzmüller, Rudolf 1992. „Lebensfeindliche Armutsgrenzen an den Nahtstellen der Weltmarktregionen.“ *Gewerkschaftliche Monatshefte* 43: 717-726.
- Werner, Heinz 1994. „Wirtschaftliche Integration und Arbeitskräftewanderungen: Das Beispiel Europa.“ *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung* 3: 232-245.